

vidnesbyrd om den stigende arbejdsdeling. Dette forblev da også i store træk vejviserens form. I 1905 udvidedes vejviseren til også at dække provinsen. Fra denne tid blev fagoplysningerne de vigtigste, og annonceindtægterne voksede sig større end salgsindtægterne.

Omtalen af Kraks Blå Bog er bogens mest interessante afsnit. Desværre kan sløret ikke helt løftes for udvælgelseskriterierne bag den, for dertil fungerede og fungerer konsulentssystemet for diskret, men så meget er sikkert, at det er de allerfærreste, der har undslået sig optagelse. Sikkert er det også, at ingen kan beskyldes Blå Bog for at være progressiv. Da man i 1910 udsendte Kraks Blå Bog for første gang, var det ifølge Ove Krak »for at forøge vor navnkundighed« – altså firmaets, men ellers kom bogen jo hurtigt til at tjene som målestok for den enkeltes navnkundighed. I den forbindelse er det interessant, at det fortælles, at det i 1910 blev opgjort, at tre fjerdedele af de optagne var københavnere (i 1940 var tallet faldet til 60%), og at historien om den fattige mand, der arbejdede sig frem til samfundets top, ikke havde bund i realiteterne: »Gode kår og grundig uddannelse giver et aldeles overvældende plus i tilværelseskampen«, blev det konkluderet. I 1956 gjaldt det stadig; kun en tiendedel af de optagne kom fra mindre bemidlede hjem, mens en trediedel havde rod i mellemlagene. En vis tilnærmelse til nye realiteter fandt sted fra 1960'erne, hvor bl.a. TV-journalister fik nemmere ved at komme igennem nøglehullet til bogen.

Samme år som Blå Bog, 1910, udkom den fortjenstfulde *Danmarks ældste Forretninger*, og derpå tiltog strømmen af andre publikationer, først og fremmest eksportvejviseren. Med tiden mærkedes tyngden af den konkurrerende telefonbog og den voksende middelklassens krav om optagelse imidlertid så stærkt, at vægten i udgivelserne blev

flyttet over på at tilgodese erhvervslivets behov. Og så selvfølgelig udgivelsen af diverse kort. De senere år har været præget af sammenstød med de gamle offentlige kommunikationsselskaber, der efter liberaliseringen af deres virke nu møder Krak i en skarp konkurrence. Nye forhold for offentlige licitationer og kontrakter har også skabt konflikter. Det skal dertil siges, at i beskrivelsen af dette bliver bogen lidt af et kampskrift.

Denne anmeldelse har ikke hæftet sig synderligt ved bogens beskrivelser af de interne forhold på forlaget, men der er grund til at nævne de grundige redegørelser for produktionsforhold, lønning- og arbejdsvilkår samt ledelsens virksomhed. Disse er af en sådan værdi, at det kun kan anbefales at benytte oplysningerne som eksempler på intern virksomhedshistorie. Der lægges da heller ikke låg på; tværtimod fortælles der meget direkte om den dårlige aflønning af de løst ansatte korrekturdamer med de kedelige arbejdsrutiner. Eventuelle fordomme om jubilæumsskrifter bliver således gjort til skamme på dette punkt, medens det nok trods alt er bogens formål, der har bevirket, at omtalen af ledelsen bliver vel lang, jo tættere skildringen nærmer sig vores tid.

Forfatterne har haft uhindret adgang til at benytte forlagets arkiv, og det mærkes. Det er en glimrende virksomhedshistorie. Bogen er tilmed velskrevet, og der er kun grund til at bemærke en enkelt svipser: I rækken af eksempler på realregistrets indhold på side 179 får man således gjort hundene til skatteydere ved at nævne, at små hunde kun skulle betale halvdelen af store hundes hundeafgift!

Søren Bitsch Christensen

Carl Erik Andresen: *Dansk møbelindustri 1870-1950*. Systemes teknologihistorie. (Systeme, 1995). 157 s., 160 kr.

Danske møbler har vundet internationalt ry og været med til at give *Danish Design* et verdensnavn. Carl Erik Andersen beskriver baggrunden herfor i denne bog, der er en omskrevet udgave af hans ph.d.-afhandling, der igen var et resultat af et stipendium i tilknytning til Carlsbergfondets og Statens Humanistiske Forskningsråds projekt om dansk industris historie efter 1870.

Vægten er imidlertid ikke kun lagt på design eller på den begejstrede internationale modtagelse af møblerne, men især på at beskrive dels møbelforarbejdningens udvikling, dels teknologiens udvikling, implementering og konsekvenser for arbejderne og for nye møbeltyper. Med den valgte periode bliver det naturligvis til et nyt kapitel i historien om overgangen fra håndværk til industri. Når det er relevant at skrive endnu et kapitel, skyldes det møbelfremstillingens særlige forhold. Industrialiseringen skred langsomt frem, bl.a. fordi råvaren træ var for uegal til en rendyrket industriel produktion, hvilket igen betød, at der måtte udvikles teknologi, der kunne tilpasse træet en industriel bearbejdning. Med teknologi mener forfatteren også arbejdskraft og design, og dermed kan bogens emne sammenfattende siges at være en beskrivelse af, hvordan behandlingen af råmaterialer samt teknik, produktion, design og arbejdskraft inden for møbelfremstillingen forandredes af industrialiseringen.

Møbelfremstillingen voksede naturligvis i takt med befolkningstallet, og det var et erhverv i stor fremgang allerede ved midten af forrige århundrede, også på grund af adgangen til præfabrikerede elementer som finér og drejede møbeldele. I anden halvdel af århundredet synes erhvervet at have opnået store fordele ved, at de enkelte værksteder samarbejdede om fremstilling af enkeltdele efter forlagssystem og om køb og salg. Her var det altså ikke industrialise-

ringen, der skabte væksten – og så dog alligevel, for en af forudsætningerne for arbejdsdelingen var træindustriens begyndende fremstilling af specialiserede varer som møbeldele og stel.

Den mekaniserede møbelfremstilling var i første række et københavnsk fænomen, men i provinsen vandt den også udbredelse før århundredskiftet. Her var lokaliseringen nær de nye plantager afgørende, og det ville ofte i praksis sige nær stationsbyerne. Den faglige kamp var hård både fra arbejder- og fra arbejdsgiverside, og det førte i hovedstaden og større købstæder til et gennemorganiseret arbejdsmarked. Det er en spændende pointe i bogen, at dette arbejdsmarked forekom for strengt og reguleret for de nye industriejere, der ikke var knyttet til tidligere tiders patriarkalske ledelsesformer. Af den grund valgte de at vende de større byer ryggen. Den største industrielle vækst fandt derfor sted i landdistrikterne og stationsbyerne.

I det hele taget vedblev møbelfremstillingen at være et atypisk område. Samlet var industrialiseringen ikke nået videre før 1. Verdenskrig, end at størstedelen af møbelproduktionen foregik på værkstederne, og af snedkerværkstederne var det endnu de færreste, der alene blev brugt til fremstilling af møbler. Den uorganiserede arbejdskraft trivedes på landet, og helt frem til 1960 domineredes billedet af små, specialiserede enheder. Forfatteren henviser til udenlandske teknologihistoriske studier, der har behandlet forekomsten af træindustriens mange små virksomheder, men udbyttet heraf fortager sig unægteligt, da han ikke benytter dem til selv at tage stilling.

Designhistorien er også historien om kampen mod den tidlige industrialismes hæmningsløse brug af imitationer af historiske stilarter. Med inspiration fra tyske og engelske produktionskollektiver tog danske arkitekter og snedkere funktionalismen og dens krav om enkelhed,

økonomi og æstetik til sig. Funktionalismen forkastede møblemet og satte produktionen af enkeltmøbler, der kunne sættes harmonisk sammen, i stedet. Forfatteren vover at se dette stilskifte som den funktionalistiske møbelproduktions udgave af det amerikanske produktionssystem med udskiftelige dele. Den industrielle dominans blev i al fald forøget i denne periode, dvs. i tiden op til 2. Verdenskrig, og da samtidig funktionalismen stillede krav om en større finish i arbejdet ved at lade trækonstruktionen træde frem som en del af designet, så voksede også kravene til arbejdsstyrken. Dertil krævedes flere svende, og det tvang organisationsgraden op. Det endelige gennembrud for den lykkelige forening mellem arkitektur og industri på møbelområdet kom da med den stigende eksport fra de tidlige 1950'ere; en stigning, der ind i næste årti blev den største for nogen dansk industrivare overhovedet. De store tabere i den proces var håndværkssnedkerne, der havde udspillet deres rolle.

Om arbejderne også var tabere, kan diskuteres, men bogen afsluttes med analyser af arbejdsstyrkens ændrede kvalifikationer i takt med den stigende arbejdsdeling i industriproduktionen. Skellet mellem faglært og ufaglært arbejde flyttede sig, og folk fra begge sider af skellet fandt sig med tiden flyttet over på den anden side. Det brændende spørgsmål er, om der fulgte en dequalificering eller endog proletarisering i kølvandet på det faglærte arbejdes tilbagetrængning. Forfatteren diskuterer afslutningsvist spørgsmålet på baggrund af international forskning, og hans grundopfattelse af de danske forhold synes at være, at traditionel kunnen forsvandt ved industriprocessernes simplificering, men ikke helt, for i stedet kom nye teknikker til. De faglærte arbejdere kom selvfølgelig i klemme i denne udvikling, men ikke så meget, som de kunne være

kommet. I bogen forklares dette med den stærke sociale kontrol, de faglærte som gruppe besad over for såvel arbejdsgiverne som andre arbejdere ved deres dybe kendskab til produktionen.

Når forfatterens vurdering af dette spørgsmål er svær at gøre op, hænger det sammen med en generel anke mod bogen. Vel fremlægges bogens spørgsmål i indledningen, men der er mest tale om en præsentation af de empiriske studier, der fremlægges. Det teoretiske fundament herfor lades uomtalt. Det betyder, at når man når om til de afsluttende afsnit, præsenteres man pludselig for den teoretiske baggrund for en stor del af det arbejde, man netop har læst, men da er det for sent for forfatteren at skabe forbindelsen mellem teori og empiri. Forsøgene på at sammenholde den beskrevne danske udvikling med den internationale forskning forbliver da også sparsomme. Som nævnt er bogen en omskrevet ph.d.-afhandling, og man kan have en fornemmelse af, at det er en typisk omkostning i udgivelsen af sådanne uddannelsesafhandlinger, at teorien helst ikke må syne af for meget til at begynde med. Så hellere sætte den ind til sidst. Hvis det også er tilfældet her, kan man kun opfordre forlagene til at tænke over det på ny. Ved sin disposition har denne bog defineret sig selv som et – godt og grundigt – specialstudium. Havde den fra begyndelsen givet sine perspektiver – også til den øvrige danske industrielle udvikling – til kende, kunne det have været en anden bog.

Bogen er udmærket udstyret med gode illustrationer, et afsluttende bilag over større møbel- og stolefabrikker 1935 og kilde- og litteraturfortegnelser, hvor særligt den dygtigt udnyttede og fremfundne småtryks- og virksomheds-litteratur falder i øjnene.

Søren Bitsch Christensen